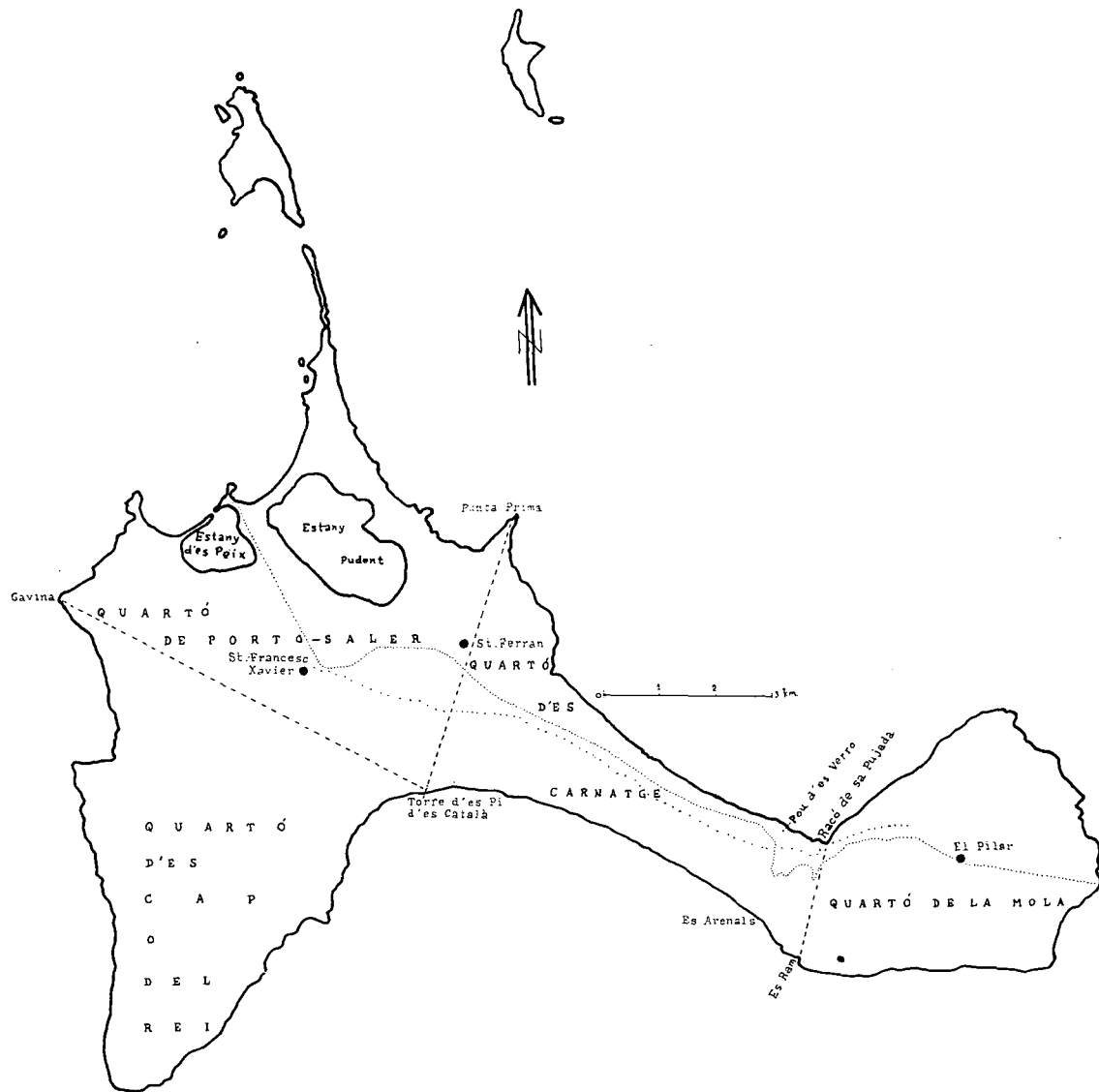

Formentera i els seus quartons

per JOAN MARÍ CARDONA
canonge arxiver

Sempre s'ha dit, i no sé per què, que Formentera no havia estat dividida i repartida en quartons, com ho havia estat Eivissa extramurs, després de la conquesta catalana de 1235. Uns historiadors, com el P. Gaietà de Mallorca i Josep M.ª Quadrado, parlen només de la divisió d'Eivissa, com si Formentera no hi fos; altres, com I. Macabich, diuen clarament que «Formentera quedó sin dividir».¹

I malgrat tot això, és un fet històric cert que Formentera va ser dividida i repartida en quartons. La crònica o memorial d'aquesta divisió ha desaparegut sense deixar rastre, però hi ha documents més que suficients per a fonamentar l'afirmació anterior, com veurem després.

El *memoriale divisionis* d'Eivissa deixa ja ben clar que ha de ser dividida: «*Remanet autem ad dividendum insula de Formentera*»,² o sia que

queda o es deixa per ser dividida. I aquest aclariment en el pròleg d'un document que tracta exclusivament de la divisió territorial d'Eivissa, pareix que no es pot entendre d'altra manera que de divisió també territorial de l'illa de Formentera, i no es pot forçar el seu sentit clar per fer-li dir que en aqueixa illa es farà una divisió sense fites, *pro indiviso*, a l'estil dels estanys de les salines.

I trobam també una altra diferència entre la divisió de Formentera i la dels estanys: quan, passant els anys, l'arquebisbe de Tarragona, successor principal de Guillem de Montgrí, rebrà dues quartes parts de les rendes de la sal dels estanys, els seus drets a Formentera es reduiran a una tercera part. Això per què? Tenim una total contradicció amb l'acord que havien firmat els conquistadors, del qual va resultar que a Montgrí li tocaven dues quartes parts de tots els béns que hi havia fora de la Vila d'Eivissa, si no es feia igual a l'illa de Formentera. Sens dubte, algun dia va haver-hi motius i raons sobrades perquè l'arquebisbe hi estigués d'acord; no podem creure que des del principi, encara que es digués que Formentera quedà indivisa com els estanys, es conformàs rebent tan sols una tercera part dels drets d'aquella illa. És cert que els estanys, com Formentera després, figuren en les llistes de llocs de jurisdicció comuna, però s'ha d'entendre referit al dret d'administració, no a les rendes normals que els pertocaven.

I vegem ja alguns documents que tracten de la divisió territorial de l'illa de Formentera.

1. INFEUDACIÓ A BERENGUER RENART

L'any 1246 Guillem de Montgrí donava en feu a Berenguer Renart *tota* l'illa de Formentera. El document original d'aquesta donació està a l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa;³ el transcrigué Josep M.ª Quadrado, i d'ell el va copiar al peu de la lletra I. Macabich.⁴ Però hi ha una gran irregularitat en els dos historiadors: que acaben la dita transcripció llatina amb un inadmissible ETC., com dient, ja hem acabat, per fi. I aquesta parauleta, ETC., resulta que encobreix un gran error, ja que està en lloc de la següent afirmació final del dit document de Montgrí: «Però feim aquesta donació deixant de banda la quarta part que posseeix l'infant de Portugal en l'esmentada illa». ¿Es podia dir més clar que Formentera havia estat dividida? No ens ha d'estranyar que Montgrí parli tan senyorialment, dient que li dóna *tota* l'illa de Formentera; era el temps en què li agradava anomenar-se senyor d'Eivissa i Formentera, i a més a més ell tenia tres quartons a cada illa, perquè havia comprat ja el que havia tocat a Nunó Sanç. Així que en dir *tota* l'illa s'ha d'entendre que vol dir que li dóna les seues tres quartes parts, o sia els seus tres quartons de Formentera.

Pou d'es Verro.

2. L'ALQUERIA DE MARTÍ D'UNS

L'any 1396 li passà pel cap a l'arquebisbe de Tarragona de fer escriure una llista completa de les seues propietats i drets senyoriais en aquestes illes, i un tal Martí d'Uns presentà documents segons els quals l'any 1352 li havien establert una alqueria a Formentera, dins de la part que pertanyia al dit arquebisbe; n'assenyala bé les partions, que són amb una altra part de la mateixa alqueria i del mateix propietari, però a la *partida* del capítol de la seu de Tarragona, successor de Montgrí en tot allò que al principi havia estat de Nunó Sanç; amb un raval que estava dins de la *partida* del rei d'Aragó, que, com sabem, era successor en els béns que foren de Pere de Portugal; amb una altra alqueria seua, és a dir de Martí d'Uns, i amb la Mola de mar a mar.⁵ Diguem que la paraula *partida*, així com *domini*, *part* o *jurisdicció*, es varen usar en lloc de *quartó* moltes vegades fins al segle xv.

Es veu també en aquest document que l'illa de Formentera estava dividida territorialment.

3. CAPBREU DE L'ARQUEBISBE GONÇALVO D'IXAR

La mateixa idea que havia tingut l'arquebisbe Enego de Valterra l'any 1396, la tingué Gonçalvo d'Ixar el 1433, i per això va fer-se una altra llista o capbreu nou. I abans de començar a inscriure possessions, hi ha una llarga descripció dels drets i obligacions dels senyors feudals, on es troben aquestes paraules: «I fora del castell i la vila, amb tots els honors, i a *l'illa de Formentera*, el senyor arquebisbe té dos quartons dels quals rep el delme de tot. I el senyor rei de Mallorca o el nostre senyor el rei d'Aragó com a successor, té un quartó, i els dits paborde i capítol de Tarragona que són els successors del senyor Nunó tenen un altre

quartó, dels quals ells també cobren el delme, i l'administració de justícia es divideix segons els quartons que té cada un».⁶

Queda aquí més clar que l'aigua que Formentera tenia també els seus quartons. I recordem que l'any 1369 ja estava tan poblada que l'arquebisbe de Tarragona havia cregut convenient que s'hi fes una església per atendre espiritualment els formenterers, església que encara avui es conserva amb el nom de Capella de sa Tanca Véia.⁷

4. FORMENTERA, LLOC DE JURISDICCIO COMUNA

Arribaren temps difícils per a les nostres illes. Els pirates atacaven quasi cada dia, i sempre amb renovada intensitat.

Formentera, que no tenia cap fortificació, es degué anar des poblant a poc a poc, encara que no fou abandonada mai del tot, des dels darrers anys del segle XIV. I aquí tenim el motiu pel qual fou inclosa en els llocs de jurisdicció comuna.

Hi ha un document imprès de principis del segle XVII, on es repeteix lletra per lletra el que s'ha dit abans dels drets i obligacions dels senyors feudals, i s'afegeix la nota següent: «Des de molts d'anys endarrera Formentera es regeix per la jurisdicció comuna, perquè està despoblada, i el seu domini pertany un any de cada tres a un dels senyors, segons s'acostuma, i així els naufragis i altres coses».⁸

Si és que dels anteriors documents restava encara algun dubte sobre la divisió de l'illa de Formentera, aquí se'ns aclareix del tot, dient-nos la causa per què s'hagué de regir de la manera dita, cosa que no succeïa en els primers temps.

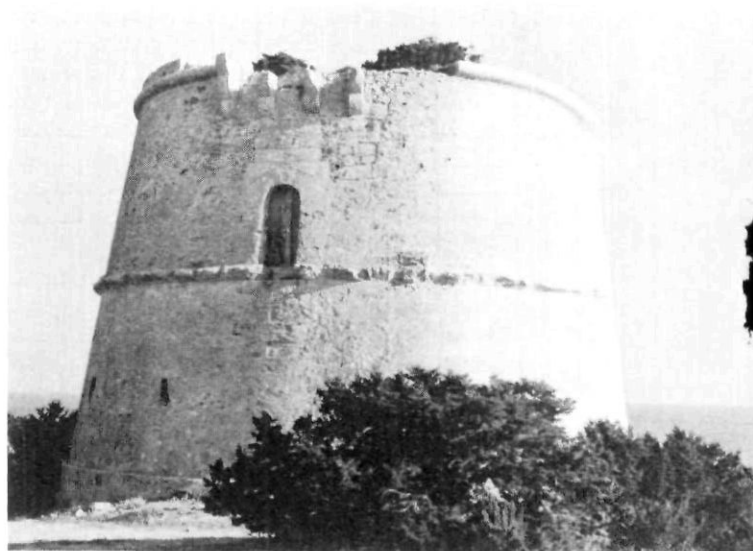
¿Quin any es deixà d'administrar Formentera segons la seua divisió en quartons i es començà de la forma comuna? El primer document que conec és de 1567, quan en unes instruccions que el capítol de Tarragona presentà al rei, es diu que l'ardiaca de Sant Fruitós té la quarta part de l'illa d'Eivissa y la tercera de la de Formentera.⁹

I malgrat tot això, més de vint anys després, en 1585, l'arquebisbe de Tarragona continuava insistint en què de les quatre parts d'Eivissa i Formentera, i de tota l'altra cosa que va amb elles, el rei sols tenia una part, l'arquebisbe dues, i el capítol de Tarragona i per ell l'ardiaca de Sant Fruitós, també una.¹⁰

És quasi segur que hi va haver no pocs anys en què dominaven els dubtes, esperant que l'illa podria ser repoblada aviat, i a la fi, quan veieren que la cosa anava per llarg, deixaren ja com un fet consumat el domini en la forma de jurisdicció comuna, en què l'arquebisbe era el menys afavorit.

La nova repoblació de Formentera no tornarà a començar fins als darrers anys del segle XVII, partint de les dues grans donacions de terres fetes pel rei a en Marc Ferrer¹¹ i la més petita a n'Antoni Blanc, els anys 1695 i 1699.

En els primers anys del segle XVIII era ja ben

Torre d'es Pi d'es Català.

llarga la relació de finques que hi tenien els nous pobladors arribats d'Eivissa, i aviat es farà l'església de Sant Francesc Xavier; però Formentera no tornarà ja mai més a regir-se a l'estil dels primers temps immediats a la conquesta, ans continuarà regint-se per la jurisdicció comuna, fet que es comprova en tots els documents de donacions i establiments de terres, en els quals es veu que cada un dels senyors feudals ha de cobrar una tercera part de tots els drets.

I tornant als primers temps, ajudant-nos d'altres documents, ja que com hem dit el *memoriale divisionis* de Formentera ha desaparegut, intentarem reconstruir les partions dels quartons.

A) *Els quartons de Montgrí: la Mola i es Carnatge*

Any 1258. Guillem de Montgrí dona tres parts de la Mola als ermitans de Sant Agustí perquè puguin construir el Monestir de Santa Maria de Formentera.¹² Hem de concloure així que la Mola, diguem quartó de la Mola, era de Montgrí, ja que en disposa segons la seua voluntat.

En el document d'aquesta donació s'assenyalen les partions de la Mola, que pareix que anaven des del lloc anomenat es Ram per la banda de migjorn, fins al racó de sa Pujada, a tramuntana. S'Arenal i es Caló ja havien de caure fora del quartó de la Mola. Sabem que la parròquia del Pilar de la Mola arriba avui fins al quilòmetre 10 de la carretera, incloent així un bon tros del pla de Formentera, i per tant és molt més extensa que no era llavors el quartó, que tenia sols el terreny alt amb la vessant que l'uneix a la resta de l'illa.

S'Arenal és ara un lloc ben conegut i reduït, on comença o acaba, segons es miri, la platja de Migjorn; llavors era una alqueria que amb tota certesa comprenia una bona extensió de la part estreta de Formentera i tenia partió amb la Mola.

Seguint l'esmentat document, veim que Montgrí concedeix llicència als ermitans de la Mola perquè puguin portar els seus bestiar a abeurar a un pou que hi ha en es Carnatge, així com també els dona entrada i sortida per mar i per terra. Es Carnatge d'avui és un punt ben petit a la vorera de la mar de cap a tramuntana, devers l'endret del quilòmetre 8. Faria riure pensar que Montgrí els deia que podien portar el bestiar fins allí des de la Mola. I per altra banda hi ha encara qui recorda bé que es deia Carnatge tota l'ampla badia que va des de Punta Prima fins als penyals de la Mola. Això mateix ho veim confirmat en la segona donació de terres que féu el rei a en Marc Ferrer, ja que es diu que es Carnatge va des de Cala Embester fins a la Mola de mar a mar.¹³

D'altra banda no ha desaparegut encara la tradició entre els formenters que els dits ermitans portaven el seu bestiar a abeurar al Pou d'es Verro, que està entre es Caló i sa Pujada, prop de la mar; i així ja té sentit el que Montgrí els donàs tal concessió, perquè està al mateix peu de la Mola, i quedava llavors dins del territori d'es Carnatge i molt prop del camí que anava a la Mola, del quals queden trossos empedrats dins del bosc, al lloc anomenat sa Pujada.

La sortida i entrada per mar pareix que s'havia de referir al petit i deliciós lloc d'es Caló, que en la creença popular i en no pocs documents marítims s'anomena Embarcador de Sant Agustí. I per terra havien de servir-se del vell camí de la Mola, que pel pla de Formentera va quasi sempre paral·lel a la carretera, a la part de migjorn.

Es ben clar que si Guillem de Montgrí podia autoritzar tot això era perquè els terrenys eren seus, i per tant hem de concloure que la part més estreta d'enmig de l'illa, dita es Carnatge, era el segon quartó de l'arquebisbe electe de Tarragona i sagristà de Girona.

B) *El quartó de Nunó Sanç: Porto-saler*

En la infeudació feta per Montgrí a Berenguer Renart l'any 1246, recordem que hom l'autoritzava per pescar a l'estany, que segons pareix havia de ser s'Estany d'es Peix. Als darrers anys del segle XIII s'Estany Pudent era del capítol de Tarragona com a successor de Nunó Sanç. Hem de pensar que tot el territori que rodeja els dits estanys era del mateix senyor, i tot junt havia de ser un altre quartó. ¿Es deia aquest quartó Porto-saler? Segurament sí, ja que és el nom més vell que es recorda per aquells llocs.

Hem vist abans la partió entre els quartons de la Mola i es Carnatge. Si ara en feim una altra des d'algun lloc proper a la Torre d'es Pi d'es Català fins a Punta Prima, pareix cert que tindrem ja la partió entre es Carnatge i Porto-saler.

C) *El quartó de Pere de Portugal: es Cap*

No he vist cap document que tracti del quartó que fou de l'infant Pere de Portugal a Formentera, però havent exclòs les parts de la Mola, es

Formentera. — Primera creu-fit que es posà per a delimitar la mitja llegua quadrada de bosc que el rei va donar a Marc Ferrer l'any 1695.

Carnatge i Porto-saler, no en queda altre llevat d'aquest.

I a més a més, no perdem de vista que els béns que havien estat de Pere de Portugal passaren després al rei, i per aquest motiu a Eivissa el quartó de Xarc o de Santa Eulària es digué quartó del Rei, i així lògicament podem concloure que a Formentera succeí el mateix. I tots sabem que una gran extensió d'es Cap es diu encara Pla del Rei, i que un vellíssim camí que va cap allà s'anomena Camí d'es Pla del Rei.

Res no sabem de les partions d'aquest quartó. ¿Anaven des de la Torre d'es Pi d'es Català a la Torre de sa Punta de la Gavina? Crec que és possible i fins i tot probable.

Tal vegada, algun dia, gratant pels arxius, ens trobarem entre mans amb la grata sorpresa d'altres documents desconeguts fins ara, que ens aclariran un poc més tot això que dels quartons de Formentera tan sols hem pogut deixar com a possible o probable, encara que l'existència dels quartons hagi de tenir-se com a fet cert i no pugui dir-se ja mai més que Formentera no va estar dividida i repartida com Eivissa.

JOAN MARÍ CARDONA

NOTES

1. I. Macabich. «Hist. de Ibiza», 1966. I, 180.
2. Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa, P. 47.
3. AHPE, P. 40.
4. I. Macabich, obra dita, I, 274-276.
5. AHPE, V-61, 36.
6. AHPE, V-64, 4.
7. Revista «EIVISSA», núm. 4, 1974, pàgs. 28-30.
8. AHPE, C-4, 5: 2.
9. AHPE, C-5, 28 b.
10. AHPE, C-6, 29.
11. Arxiu familiar de sa Senieta, Formentera.
12. AHPE, P. 27.
13. AHPE, C-12, 21.
14. AHPE, C-2, 12.